
İki Liberal Kültürel Çoğulculuk Modeli: Müdahale Etmeme ve Ayrımcılık Yapmama

---

Nafiz Tok

Azınlık kültürlerin, kültürel kimliklerinin tanınması ve ifade edilmesine yönelik son zamanlardaki (dile ilişkin haklar, genel hukuk ve kurallardan bazı konularda muafiyetler ve özyönetim hakları gibi) talepleri özel bir takım politika düzenlemeleri içeriyor. Bu talepler kültürlerinin, normlarının, geleneklerinin, tarihlerinin, dil ve kimliklerinin bir yer bulabilmesi için kamusal alana¹ erişimlerinin sağlanması konusunda kuvvetli bir arzuyu yansıtıyor.² Bunlar kültürel çoğulculuk meselesine geleneksel liberal yaklaşımlar olan *müdahale etmeme ve ayrımcılık yapmama* yaklaşımlarını zorlayan ve bunların aşılması isteğini ifade eden taleplerdir.³ Hem azınlık kültürlerin *Zarar İlkesi*⁴ sınırları içerisinde kendi yaşamlarıyla ilgili meseleleri düzenleyip yürütmeleri ve yaşam biçimlerini sürdürmeleri konusunda hoşgörülü olunması fikrine dayanan müdahale etmeme yaklaşımı hem de kültürel farklılıklar karşısında devletin yansızlığı fikrine ve herkes için tek tip olan bir haklar programına dayanan ayrımcılık yapmama modeli azınlık kültürlerin üyelerine özel haklar tanımaz. Ancak son zamanlarda ortaya çıkan kültürel talepler bu geleneksel liberal politikaların, etno-kültürel farklılıkları farklı hak ve muameleler biçiminde ta-

---

Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹ Burada kamusal alandan kastedilen devlet (devlete ait kuruluşlar) ve sivil toplumun temel sosyal, ekonomik ve eğitimle ilgili kuruluşlarıdır.

² Azınlık kültürlerin üyelerinin istekleri ve çokkültürlülük üzerine geniş bir literatür (yazın) var. Bkz. Will Kymlicka (1989; 1995; 2001), Iris Marion Young (1991), Charles Taylor (1992), Jeff Spinner-Halev (1994) ve diğerleri.

³ Joseph Raz "Çokkültürlülük" (1994: 157-158) adlı çalışmada çokkültürlülük meselesine yönelik üç farklı liberal yanıt belirliyor: hoşgörü, ayrımcılık yapmama ve çokkültürlülüğün kabul edilmesi. Avishai Margalit ve Moshe Halbertal (1994: 498-499) da buna paralel bir ayırım yapıyor: müdahale etmeme, müdahale etmeme+ana toplum tarafından azınlık kültürlerin yaşam biçiminin tanınması ve ilk iki düzey+azınlıkların haklarının devlet kuruluşlarınınca desteklenmesi.

⁴ Zarar İlkesi için bkz. Mill (1993: 78).

nıyan bir politika lehine aşılması gerektiğine işaret ediyor.⁵ Bu çalışma geleneksel liberal müdahale etmeme ve ayrımcılık yapmama politikalarının son zamanlarda ortaya çıkan kültüre ilişkin talepler bağlamında kültürel çoğulculuk meselesiyle uygun bir biçimde başa çıkıp çıkamayacağını tartışıyor. Çalışma kültürel çoğulculuk meselesi konusunda müdahale etmeme yaklaşımının bir tartışması ile başlıyor ve bu yaklaşımın yetersizliklerini ortaya koyuyor (1. Bölüm). Daha sonra ayrımcılık yapmama modelini ele alıyor ve özellikle Rawlsçı ayrımcılık yapmama modelinin (Rawls'ın *Siyasal Liberalizminin* (1996)) değer çoğulculuğu ve kültürel çoğulculuk meseleleri ile ilgili olarak ne gibi sonuçlar ifade ettiğine odaklanmak suretiyle, ayrımcılık yapmama modelinin dayandığı etno-kültürel farklılıklar karşısında devletin yansızlığı fikrinin imkansızlığını gösteriyor (2. Bölüm). Bu yaklaşımın, devletin yansızlığı konusundaki açık iddiasına rağmen, aslında üstü örtülü bir biçimde siyasal toplumun kültürel homojenliği ile ilgili gizli bir varsayıma dayalı olarak işlediğini ve bu yüzden de kültürel farklılığın siyasal sonuçlarını göremediğini ileri sürüyor. Bu çalışma ne müdahale etmeme ne de ayrımcılık yapmama modelinin son zamanlarda ortaya çıkan kültürcü meydan okumaya uygun bir yanıt sağlayabildiği sonucuna varıyor.

1. Müdahale Etmemeye Modeli⁶ ve Kültürel Çoğulculuk Meselesi

Müdahale etmeme modeli Zarar İlkesinin sınırları içindeki müdahaleler hariç olmak üzere azınlık kültürlerin müdahale edilmeksizin ana toplum içinde (daha doğrusu ana toplumun yanı başında) kendi yaşam biçimlerini sürdürmelerine izin verilmesi (bunun yasaklanmaması) fikrine dayanır.⁷ Azınlık kültürel grupların üyelerinin, çoğunluğun kültürüne müdahale etmedikleri sürece ve çoğunluğun üyelerinin kendi kültürlerindeki yaşam stillerini izleme kabiliyetlerini sınırlandırmadıkları sürece, kendi meselelerini düzenleyip idare etmelerine ve kendi yaşam biçimlerine göre yaşamalarına izin verilir (RAZ, 1994: 157).⁸ Bu yaklaşımda azınlıkların kendi yaşantılarını sürdürmelerine izin verilmesi iki argümana dayanır: (1) Azınlıkların başkalarına zarar vermeyen pratiklerine izin verilmemesi onlar üzerinde bir çeşit zor kullanılması anlamına geldiği için (onları istemedikleri bir yönde zorlama anlamına geldiği için) adil değildir. Zarar ilkesi sadece başkalarına zarar verenlerin durdurulmaları ya da cezalandırılmaları amacıyla zor kullanılmasını gerektirir. (2) Azınlık kültürlerin kendi yaşam biçimlerini sürdürmelerine izin verilmemesi kamusal düzeni, sosyal uyumu ve siyasal istikrarı tehdit edebilir ve onların ülkenin siyasal kurumlara bağlılıklarını zayıflatabilir.

⁵ Bu çalışmada başka türlü bir açıklama yapılmadıkça, "etno-kültürel farklılık" (ya da "sosyo-kültürel farklılık") terimi etnisite, kültür ve milliyetteki farklılıkları ifade etmektedir.

⁶ Uluslararası ilişkilerin temel ilkelerinden biri devletlerin egemenliği ilkesinden kaynaklanan müdahale etmeme ilkesidir. Ancak burada bir ülkede yaşayan toplum (domestic toplum) içindeki etno-kültürel çoğulculuk meselesine liberal bir yanıt olarak müdahale etmeme modeliyle ilgiliyim.

⁷ Zarar İlkesi hakkında bkz. Mill (1993: 78) ve Raz (1994: 157).

⁸ Çoğunluk kültüre müdahale ya da rahatsızlık olasılığı müdahale etmemenin sınırlarını belirlediği için buna müdahale etmemenin dış sınırı adını vereceğim. Ancak bir de azınlık kültürlerin kölelik, işkence, kadınların sünnet edilmesi ya da baskı görmesi gibi hoşgörülemez pratiklerinin sınırlarını çizdiği müdahale etmemenin iç sınırları diye adlandıracağım sınırlamalar var. Burada müdahale etmemenin dış sınırları ile ilgiliyim.

Kukathas⁹ gibi bazı çağdaş liberal düşünürler kültürel ve ulusal azınlıkların yaşam biçimlerinin ve kimliklerinin tanınması ve ifadesi yönündeki taleplerine bir yanıt olarak müdahale etmeme modelinin bazı versiyonlarını öneriyorlarsa da, bu model bu talepleri karşılayabilmekten uzaktır. Azınlık kültürlerin çoğu hem gelir, refah, fırsat ve güce erişmeyi hem de kültürel kimliklerinin tanınmasını isterler.¹⁰ Onların bu ikili istekleri, ne tip etno-kültürel cemaatler oldukları (örneğin, dini cemaatler, dile dayalı cemaatler, göçmen ya da ulusal cemaatler, dağınık ya da belli bir bölgede yoğunlaşmış cemaatler olup olmadıkları) ve ne tür bir siyasal toplumda yaşadıkları gibi başka bazı faktörlerle birlikte, ne derece ana toplumla bütünleşmek ya da ne derece ondan ayrı kalmak istediklerini ve bu yüzden de ne tür politika düzenlemeleri talep ettiklerini belirleyici bir rol oynar. Bu faktörlerin bileşiminin bir sonucu olarak (Amiş cemaati gibi ana kültürden mutlak bir siyasal olmayan (a-politik) ayrılık isteyenler hariç) etno-kültürel grupların çoğunun talepleri ya ana topluma bütünleştirilerek dahil edilmelerini ya da (ulusal azınlıklar örneğinde olduğu gibi) ana toplumdan belli bir derece siyasal yönden ayrı kalmalarını sağlayacak bazı *özel politika düzenlemelerini* içerir.¹¹ Müdahale etmeme modeli bu iki tür talebin hiç birisini karşılayamaz ve bu yüzden çoğu azınlık kültürel grubu sürekli bir marjinalleşme durumunda bırakır. Sadece ana kültürden *siyasal olmayan (a-political) mutlak bir ayrılık* talebinde bulunan etno-kültürel grupların taleplerini karşılayabilir.

Çoğunluk kültüre bütünleşme yoluyla dahil edilmek isteyen ABD'deki Siyahlar ya da eski ve yeni göçmen gruplar gibi azınlık kültürel gruplar genellikle kültürel kimliklerine ve pratiklerine yer verilmesi için ana toplumun siyasal, sosyal ve kültürel kurumlarında ve politikalarında değişiklikler talep ederler. Devletin finanse ettiği çokkültürlülük politikalarının yardımıyla ana toplum içinde daha fazla tanınmayı ve görünmeyi (varlıklarının bilinmesini) talep ederler. Ancak çoğunluğun kültürüyle bütünleşmek isteyen azınlık kültürlerin tüm bu taleplerinin potansiyel olarak çoğunluğun kültürüne müdahale ve çoğunluğun üyelerinin kendi kültürlerine ait yaşam stillerini sürme kabiliyetlerini etkileme sonucu vardır. Aslında bu talepler azınlık kültürel kimliklere daha fazla yer verecek şekilde çoğunluk kültürünün değiştirilmesine yönelik taleplerdir. Bu sonuçlar azınlıkların çoğunluk kültürüne müdahale etmemesini gerektiren (çoğunluk kültürünü etkilememesini gerektiren) müdahale etmeme modeli açısından istenen ve kabul edilebilir olan sonuçlar değildir. Dahası müdahale etmeme modeli kamusal alanların ve kamusal medyanın azınlıklarca kullanılmasını sınırlandırıp onlardan faaliyetlerini kendi cemaatlerinin kaynaklarından finanse

⁹ Bu konuda Kukathas'ın Kymlicka ile tartışmasına (1995: 228-253; 1992: 674-680) ve diğer makalelerine (1997: 69-104; 1998: 686-689) bakınız.

¹⁰ Azınlık kültürlerin gelir, refah, fırsat ve güce erişme ve kültürel kimliklerinin tanınması konusundaki ikili istekleri için bkz. Tok (2003).

¹¹ Farklı etno-kültürel gruplar farklı özel politika düzenlemeleri talep ederler. Etnik gruplar (göçmen gruplar) ana toplumla bütünleşmelerini sağlayacak *intibak ettirici (bütünleştirici) tanı(n)ma politikaları*, dini gruplar dini yaşam biçimlerinin gereği olduğuna inandıkları pratikleri serbestçe yapabilmelerini sağlayacak *muafiyet politikaları* ve ulusal gruplar da kültürlerinin sürekliliğini sağlamak için onu kurumlaştıracak *özyönetim (self-government) politikaları* talep ederler. Daha fazla ayrıntı için bkz. Tok (2003) ve Kymlicka (1995).

etmelerini isterken, ana kültürün devamlılığının sağlanmasına vergilerle katkıda bulunmaları yükümlülüğü de getirir (RAZ, 1994: 157). Sonuç olarak, müdahale etmeme modeli çoğunluk kültüre asimilasyon yolu ile değil fakat bütünleşme yolu ile dahil edilmek isteyen kültürel grupların bunu yapmalarına imkan vermez.¹²

Müdahale etmeme modelinin (Basklar, Çeçenler, Tamiller ve Amerikan Yerlileri gibi) çoğunluk kültürle bütünleşmek istemeyen, fakat kendi (ulusal) kültür ve kimliklerinin yaşamasını sağlamak isteyen kültürel grupların taleplerini karşıladığı düşünülebilir. Bu kültürel gruplar, kültürlerinin devamlılığını sağlamak için özyönetim hak ve güçleri elde etmeye çalışırlar.¹³ Kültürlerini elde tutmak için gerekli olan kendi siyasal, ekonomik ve eğitimle ilgili kuruluşlarını oluşturmayı amaçlarlar. Bir dizi kamu kuruluşu oluşturup desteklemek ve belli bir derece özyönetim hakkı kullanmak suretiyle, kültürlerini sosyal yaşam içinde hayata geçirebilecekleri ve kendi meseleleri üzerinde belli bir kontrole sahip olabilecekleri kendilerine ait bir kamusal alanlarının olmasını isterler. Ancak müdahale etmeme modeli, bu tür azınlıkların, çoğunluğun üyelerinin kendi yaşam stillerini sürme kabiliyetlerini kısıtlamadıkları ve çoğunluğun kültürüne müdahale etmedikleri sürece, kendi işlerini idare etmelerine izin verse de, onları kültürlerinin yaşatılması için gerekli olan özyönetim haklarından yoksun bırakır. Çünkü ulusal azınlık kültürüne bir takım özyönetim hakları sağlanması müdahale etmeme modelinin hoşgörüsü konusundaki sınırlarını aşar: Çoğunluk kültüre müdahale etme, rahatsızlık verme anlamına gelir. Bunun çoğunluğun yaşamı, kendini algılama biçimi, siyasal, ekonomik ve sosyal kurumlar ve genel olarak tüm siyasal toplum üzerinde önemli etkileri olacaktır. Bu ise çoğunluk kültürlerin üyeleri açısından kabul edilebilir olmayacaktır.

O halde müdahale etmeme modeli, ulusal kültür ve kimliklerini yaşatmak isteyen azınlıklara, bunu sadece kendi özel çabaları ile ve kendi cemaatlerinin kaynakları ile yapabilme seçeneği tanımaktadır. Ancak bunu yapmak azınlık ulusal kültürler için oldukça maliyetlidir. Dahası modern dünyada belli bir ulusal kültürün yaşatılması ulusal kültür ve kimliğin kurumsallaştırılabileceği, hayata geçirilebileceği ve bir takım özyönetim hak ve güçlerinin kullanılabilmesi kendi kamusal alanına sahip olmayı kaçınılmaz bir biçimde gerektirmektedir. Bu yüzden, bir kültürün yaşatılması arzusu özel gayretlerle başarılması mümkün olmayan (özel politika düzenlemeleri gerektiren) siyasal bir arzudur ve bu siyasal arzunun sonuçları çoğunluk kültürün üyeleri tarafından kabul edilebilir değildir. Sonuç olarak, müdahale etmeme modeli ulusal kültürlerini yaşatmak isteyen ulusal azınlıkları ana toplum tarafından sarılmış izole adacıklar durumuna sokar: Bir taraftan Zarar İlkesinin sınırları içerisinde onların istedikleri gibi kendi işlerini yürütmelerine izin verirken, diğer taraftan onları kültürlerini yaşatmak ve modern dünyayla bütünleştirmek için gerekli olan özyönetim haklarından yoksun bırakır.

¹² Asimilasyon yolu ile dahil edilme (asimilative inclusion) ve bütünleşme yolu ile dahil edilme (integrative inclusion) arasındaki ayrım için bkz. Tok (2003).

¹³ Ulusal kültürün yaşatılması, kültürün kurumsallaşması ve özyönetim hakları arasındaki ilişki konusunda bkz Tok (2002).

Müdahale etmeme modeli sürekli bir marjinalleşmeyi (siyasal olmayan mutlak bir ayrılığı) kabul hatta arzu eden (Amiş ve Hasidik Yahudiler gibi sayıca az küçük dini mezhepler gibi) grupların taleplerini karşılayabilir, çünkü bu tür grupların din odaklı dünya görüşleri onların modern toplumun “yozlaşmış dünyevi kuruluşlarından” uzak durmalarını gerektirir (KYMLICKA, 1996: 6). Bu tip kültürel azınlıklar dışındaki tüm kültürel gruplar ya ana topluma bütünleşme yoluyla dahil edilme ya da bir takım özyönetim biçimleri elde etme (ana toplumdan belli bir derece siyasal ayrılık) arayışındadırlar ve müdahale etmeme modeli her iki arayışın gerçekleşmesi için de yetersiz bir modeldir.

Ancak müdahale etmeme modeli, azınlık kültürlerin kendi üyelerine sivil (medeni) hak ve özgürlükler tanımasını gerektirmediği için, bazıları–Kukathas gibi–hala bu modelin liberal bireysel özerklik ve seçim ilkelerine değer vermeyen ve kendi liberal olmayan (ya da liberal karşıtı olan) yaşam biçimlerini sürdürmek isteyen etno-kültürel grupların taleplerini yeterli bir biçimde karşıladığını düşünebilirler. Oysa bu liberal olmayan kültürler eğer ulusal kültürseler (ya da ulusal kültür olma iddiasındaydılar), ulusal kültür ve kimliklerinin devamlılığını sağlamak için–nasıl liberal ulusal kültürler ihtiyaç duyarsa aynı şekilde bunlar da–bir takım özyönetim politikalarına ihtiyaç duyarlar. Eğer söz konusu olan kendilerini nasıl algıladıkları ile ilgili olarak kültürlerinden kaynaklanan bir takım gereklilikleri terketmeksizin genel kamusal alana girmek isteyen etnik (ya da çoğu kez dini) liberal olmayan (ya da liberal karşıtı) kültürlerse, liberal olmayan kültürel pratikleri ile liberal vatandaşlığın gerekleri arasındaki çatışma yüzünden çoğu kez bazı muafiyet politikaları talep ederler. Ancak müdahale etmeme modeli liberal olmayan (ya da liberal karşıtı) ulusal ve etnik kültürler için özyönetim politikaları ve muafiyet politikaları tanımaz. Çünkü bu, liberal çoğunluk için, sahip olduğu liberal ilke ve değerlerinden bir ödün verme ya da bir geri adım atmaya içerir ve egemen çoğunluk grubun liberal ana kültürüne istenmeyen bir giriş, istenmeyen bir müdahale anlamına gelir.

Müdahale etmeme yaklaşımı toplumun siyasal ve sosyal kurumları üzerinde gücün tamamını elinde bulunduran bir (liberal) egemen çoğunluk kültürün daimi bir biçimde marginalleştirilen (çoğu kez liberal olmayan) azınlık kültürlerle yan yana var olduğu bir siyasal toplum portresi çizer.¹⁴ (Ulusal) Kültürlerinin varlığını sürdürmek isteyen gruplara kendi yaşam biçimlerini pratik etme izni verilir fakat kültürlerini sürdürmeleri için özyönetim haklarından yoksun bırakılırlar. Ana toplumla bü-

¹⁴ Müdahale etmeme modelinin bu portresi Kukathas'ın çalışmalarında bulunabilir. “Are There Any Cultural Rights?” (1995) ve “Cultural Rights Again” (1992) başlıklı makalelerinde ana kültürü oluşturan ve tüm siyasal gücü elinde bulunduran bir liberal egemen-çoğunluk kültürel grubun, kendi iç kurallarına göre yönetilen (çoklukla liberal olmayan) azınlık kültürel cemaatlerin oluşturduğu özel topluluklar ile yan yana var olduğu bir müdahale etmeme modeli versiyonu öneriyor. Azınlık kültürel grupları (kültürel haklar adımı verdiği) özel politika düzenlemelerinden yoksun bırakıyor, fakat işlerini kendi iç kurallarına göre yürütmelerine ve bu kurallara göre yaşamalarına izin veriyor. Kukathas'ın yaklaşımında bireyin topluluk kurma ve kurduğu topluluktan ayrılma hakkı (topluluktan gerçek bir çıkış hakkının olması) en önemli rolü oynar. Bu temel çıkış hakkının, kültürel cemaatlerini terketmek isteyen bireylere açık bir liberal ana kültürün varlığı ile birlikte (liberal olmayan), kültürel gruplar içerisinde meydana gelebilecek adaletsizlik ihtimalini ve derecesini azaltacağını düşünüyor.

tünleşmek isteyen fakat aynı zamanda orada daha fazla tanınma ve yer bulma arayışında olan grupların ise bunu yapmalarına izin verilmez.¹⁵ Çoğunluk, toplumun siyasal, ekonomik ve sosyal kurumlarını uygun gördüğü gibi düzenleyip kamusal alan, kamusal medya ve sosyo-kültürün yeniden üretiminin yapıldığı *resmi* organlara erişim konusunda tam kontrole sahipken, azınlık kültürlerin üyeleri bunların kullanım hakkından yoksun bırakılır.

Müdahale etmeme modelinin bu tasvirinden kolayca anlaşılacağı gibi, hoşgören ile hoşgörülen arasında bir hegemonik ilişki ya da hakimiyet ilişkisi vardır.¹⁶ Hoşg-

¹⁵ Müdahale etmeme modeli azınlık kültürlerin üyelerinin egemen çoğunluk grubun ana kültürüne asimilasyon yolu ile dahil edilmelerine izin verebilir, fakat bütünleşme yolu ile dahil edilmelerini onaylamayacaktır, çünkü bu egemen kültüre istenmeyen bir müdahale anlamına gelecektir. Asimile edici dahil edilme ve bütünleşme dahil edilme aynı için bkz. Tok (2003).

¹⁶ Hoşgören ve hoşgörülen taraflar arasındaki hegemonik ilişki Kukathas'ın müdahale etmeme modelinin ilk versiyonlarında görülebilir. Bkz. "Are There Any Cultural Rights?" (1995) ve "Cultural Rights Again" (1992). Ancak daha sonraki çalışmalarında hakimiyet, hegemonik ilişki barındırmayan bir hoşgörü modeli geliştirme niyetiyle yaklaşımını yeniden gözden geçiriyor gibi gözüküyor. "Liberalism and Multiculturalism: Politics of Indifference" (1998) başlıklı makalesinde (sosyal farklılıklar, bireysel ve kolektif amaçlar, kimlikler ve bağlar karşısında) kayıtsızlık siyaseti olarak liberal yansızlık idealine güçlü bir vurgu yapıyor. Çokkültürlülük meselesi ile ilgili olarak liberalizmin "hiç bir şey yapmamayı" gerektirdiğini savunuyor (s. 687). Liberalizmin kendisi temelde bir çokkültürlülük teorisi olduğu için çokkültürlülük liberalizm açısından zor bir problem teşkil etmiyor (s. 690). Kukathas'ın liberalizmi, "hukuku altında yaşayan farklı halkların yaşam biçimleri ya da hedefleri karşısında kayıtsız kalan bir devletin çatısı altında, halkların birlikte var olması için ve onların farklı sanat, edebiyat ve bilimlerinin onlarla birlikte gelişmesi (ya da ölmesi) için fırsat sunar. Ancak [liberalizm] bu fırsatı, yasalar onları [farklı halkları] tanıdığı için değil, fakat sessiz kaldığı için sunar" (s. 698). Kukathas, Raz'ı izleyerek, liberal ülkeyi "bir çoğunluk kültür ile azınlık kültürlerden oluşan bir toplum olarak değil, fakat *karşılıklı hoşgörü koşullarında* birlikte var olan kültürlerin oluşturduğu bir çoğulcu toplum olarak" tasvir eder (s. 695). Bu son ifade Kukathas'ın bu yeni bir versiyon olarak ortaya koyduğu müdahale etmeme modelinin hakimiyetsiz bir hoşgörü fikri taşıdığını açıkça göstermektedir. Ancak aynı makalede hala egemen (geniş) çoğunluk ile küçük azınlık kültürler tarafından oluşturulan bir toplumdan bahsettiğine göre (s. 693-694), bu yeni versiyonu açık ve iyi bir biçimde bu makalede ortaya koyabildiği söylenemez.

Hakimiyet ilişkisi barındırmayan bir hoşgörü biçimi sağlamaya çalışan Kukathas'ın müdahale etmeme modelinin yenilenmiş versiyonu "Kültürel Hoşgörü" (1997) adlı makalesinde daha iyi sunulmuştur. Bu çalışmada Kukathas artık egemen liberal çoğunluk ve hoşgörülen liberal olmayan kültürlerden oluşan bir toplum değil, karşılıklı hoşgörü durumunda birlikte var olan kültürlerin oluşturduğu çoğulcu bir toplum anlayışı ortaya koyuyor. Hoşgörü ve sınırlarını egemen liberal kültürün bakış açısından ve onun ahlaki standartları ile tanımlayan liberal yaklaşımlara—Rawls, Kymlicka ve Fitzmaurice gibi düşünürlerin yaklaşımlarına—karşı çıkıyor (s. 72-78). Hoşgörüyle ilgili bütün bu yaklaşımların "liberal bir siyasal düzenin varlığı varsayımına dayandığını ileri sürüyor: adalet ilkeleri içerisinde somut varlık bulan bireysel özerkliğin değerinin kamusal alanda uyulması zorunlu bir değer olarak benimsenip desteklendiği bir düzene dayanır bu yaklaşımlar. Bir başka deyişle hepsi kurulu ortak bir ahlaki bakış açısının varlığı varsayımına dayanıyor. O zaman, hoşgörü söz konusu ortak ahlaki bakış açısında var olan değerlere—söz ya da eylemle—muhalafet olasılığından dolayı ortaya çıkan bir meseledir. Ancak azınlık pratiği kamusal alandaki değerlerle (halihazırda oluşturulmuş olan egemen değerlerle) çeliştiğinde hoşgörü mümkün değildir. Azınlık pratiğine sadece ana toplumun temel ahlaki ilkeleri ile uyduğu sürece hoşgörü gösterilir; aksi halde (mümkün olduğu ölçüde) azınlık cemaatler çoğunluk pratiği ile uyumlu kılınacak şekilde yeniden yapılandırılacaklardır" (s. 78). Bu hakim liberal yaklaşımların eleştirisini yaptıktan ve azınlık cemaatlere yeterli hoşgörü sağlamadıkları, fakat liberal sosyal düzenin devamlılığı ya da yeniden üretimi ile ilgilendikleri sonucuna vardıldıktan sonra, kendi yaklaşımını geliştirmeye girişiyor. Geliştirdiği yaklaşım "aramızdaki belli gruplara ne derece hoşgörü göstereceğimizi belirleme problemi ile karşı karşıya kalan bir "biz" in varlığının zaten daha önceden oluşturulduğu" varsayımına dayanmıyor (s. 71). Kukathas açıkça (liberal) devleti kültürel alt gruplardan ayırıyor (s. 93-95). Liberal cemaatler ve (Amiş, Pucblo gibi) liberal olmayan cemaatleri (ideal olarak) eşit konumda olan benzer cemaatler olarak ele alıyor. Devleti ya da ana toplumu uluslararası tolu ma benzer bir biçimde "karşılıklı hoşgörü düzenlemeleri altında yaşayan farklı gruplar arasında varılan bir uzlaşma olarak" düşünüyor (s. 97). Liberal olsun ya da olmasın tüm kültürel cemaatlerin (ideal olarak) eşit durumda olduğu ve bir birlerine üstünlük kurmaksızın karşılıklı olarak hoşgörü gösterdikleri uluslararası toplum benzeri bir iç (domestic) toplum modeli ortaya koyuyor.

gören (hakim olan) iki taraf arasındaki hoşgörü ilişkilerini ve bunun koşul ve sınırlarını belirler. Bu hegemonik ilişki hoşgörünün sınırlarını çizer: Hoşgören, hegemonyası sorgulanmadığı sürece hoşgörmeye hazırdır; yani hoşgörülen değil, hoşgören taraf olmaya devam ettiği sürece hoşgörü göstermeye hazırdır. Hoşgörenin hegemonyasına karşı çıkıldığında hoşgörü sona erer. Etno-kültürel gruplar bütünleşme yolu ile ana topluma dahil edilme veya belli bir derece ana toplumdan siyasal ayrılık talep ettiklerinde, bu talepler müdahale etmeme modeline göre hoşgörü ilkesinin sınırlarını aşar. Çünkü bu taleplerin kabulünün hakim grubun kültürü, üyelerinin kendilerini nasıl algıladığı, ana toplumdaki kamu kurumları ve politikaları ve nihai olarak da tüm siyasal toplum üzerinde önemli etkileri olacaktır ve bu yüzden de hoşgörenin (hakim kültürel grubun) hegemonyasına karşı çıkma anlamına gelecektir.

Taraflar arasında hegemonik bir ilişkiye dayanan müdahale etmeme modelinin bu betimlemesi ırk ayrımı, sömürge ve imparatorluk yönetimi gibi pratiklerle uyuşabilir. Ancak, Kukathas'ın son dönem çalışmalarında yaptığı gibi (1997 sonrası), tarafların hegemonik hoşgörü koşullarında değil ama karşılıklı hoşgörü koşullarında birlikte var olması temeline dayanan bir müdahale etmeme modeli de önerilebilir. Kukathas'ın kafasında var olan model (liberal ya da liberal olmayan) etno-kültürel grupların (ideal bir biçimde) eşit konumda olduğu ve bir birlerine karşı hakimiyet kurmaksızın karşılıklı hoşgörü göstererek bir arada yaşadıkları uluslararası toplum benzeri bir iç (domestic) toplumdur. Ancak Kukathas'ın bu modelinin uygulanabilirliği konusunda derin soru işaretleri var, çünkü üyeleri böyle bir hoşgörü biçimini ahlaki olarak kabul edilebilir bulabilecek olan fakat hiç bir ortak ahlaki görüş noktasına sahip olmayan bir toplumun nasıl olup da mevcudiyet bulabileceğini bu model bize makul bir biçimde açıklayamaz (WALZER, 1997: 110). Walzer'in ileri sürdüğü gibi (1997: 110), "insanlar kendi yaşam biçimlerinden kolayca ayrılmazlar veya kolektif olarak kabul ettikleri pratik düzenlemelerin tarih ve içeriğine karşı ahlaki olarak kayıtsız kalamazlar." Bu yüzden Kukathas'ın önerdiği türden bir toplum ya insanoglu dışındaki "başka bir tür varlık tarafından oluşturulacaktır ya da uluslararası benzeri gibi radikal bir biçimde dağılacaktır."

Ancak bu karşılıklı hoşgörünün bir tutum ya da pratik olarak kültürel cemaatler arasında mümkün olmadığı ya olmayacağı anlamına gelmez. Kültürel gruplar güç ve büyüklük olarak az çok eşit oldukları durumlarda, siyasal pazarlıklar sonucunda aralarında güç dengesine dayanan *modus vivendi*¹⁷ benzeri bir karşılıklı hoşgörü rejimi kurabilirler. Ancak bu Kukathas'ın istediği anlamda hakimiyet ilişkilerinin olmadığı bir karşılıklı hoşgörü rejimi olmayacaktır. Bu rejimde, uzlaşmalar ve düzenlemeler tamamen grupların görüşmeler ve pazarlıklar sonucunda bir birlerine verdikleri ödünlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı için bu daimi ve içkin bir karşılıklı hoşgörü rejimi olmayacaktır. Karşılıklı hoşgörüyle ilgili düzenlemeler taraflar arasındaki güç dengesine dayandığı için, bu güç dengesindeki değişimler mevcut düzenleme-

¹⁷ Modus vivendi terimi (çoğulu modi vivendi) inanç, yaşam biçimi, değer vb. açılardan farklı grupların, birlikte yaşamak için zorunluluktan oluşturdukları (fakat içten benimsemedikleri) düzenlemeler olarak anlaşılabilir.

leri zayıflatacağına benzer. Güç dengesi bir grubun lehine değiştiğinde hoşgörü rejimi de karşılıklı hoşgörü rejiminden çıkıp hoşgürüsüne artık ihtiyaç duyulmayan zayıf tarafa sadece hoşgörü gösterilen bir hegemonik hoşgörü rejimine dönüşeceğine benzer.¹⁸ Dahası “consociation”lar-grupların bölgesel değil kültürel özerkliğine dayanan federasyonlar-gibi kültürel gruplar arasındaki güç dengesine dayanan *modus vivendi* benzeri bir karşılıklı hoşgörü rejimi, artık müdahale etmeme modeline değil, fakat bir tür siyasal ayrılmaya örnek olarak gösterilebilecektir, çünkü her bir kültürel cemaate belli özyönetim hak ve güçleri vermektedir.

Müdahale etmeme modeli (hangi biçimde olursa olsun-ister hegemonik türü ister karşılıklı hoşgörü türü olsun) dışlayıcıdır. İlke olarak, çoğunluk kültürel grup, tam asimilasyonu ya da çoğunluk kültürün kurallarına tam uymayı kabul ettikleri sürece (yani asimilasyon yoluyla dahil edilmeyi kabul ettikleri sürece) diğer etno-kültürel grupların üyelerinin kendi cemaatlerine katılmalarına izin verebilir. Ancak eğer cemaatlerine katılmak isteyenler bütünleşme yoluyla bu cemaate dahil edilmeyi arzuluyorsa, ya da cemaatlerine katılmak isteyenleri asimile olamayacak, kendilerinden biri olamayacak görüyorlarsa, onları kabul etme konusunda isteksiz davranabilirler. Bu koşullarda, gruplar arasındaki hoşgörü ilişkisinin türü hegemonik olduğu zaman, müdahale etmeme modeli etnik, dini ya da ırksal temelde ayrımcılıkla uyumlu hale gelebilir, daha da kötüsü bu temellerde ayrımcılığa yol açabilir. Kültürünün siyasal toplumun kurumsallaşmış kültürü olduğu ve bu kültüre erişim üzerinde tam kontrole sahip olduğu düşünülürse, egemen grup; azınlık etno-kültürel grupların varlığına sadece ana toplumun kıyısında ayrı ve marjinalleştirilmiş gruplar olarak kaldıkları sürece, hor görerek de olsa, hoşgörü gösterebilir.

Ayrılmış ve marjinal kılınmış gruplar olarak azınlık etno-kültürel grupların varlığına (hor görerek) hoşgörü gösterilmesi, onların yaşam biçimleri ve kültürel kimliklerinin hiç bir şekilde tanındığı ve saygı duyulduğu anlamına gelmez. Çoğu etno-kültürel grubun talebi bu değildir de zaten. Yukarıda ileri sürdüğüm gibi, bu sadece ana toplumdaki tam bir siyasal olmayan (a-political) ayrılık isteyen Amiş gibi grupların talebidir. Çoğu etno-kültürel grup izole bir biçimde yaşamak değil, modern dünya ile bütünleşmek ister. Bu ise kamusal alanlara erişimi, yani ana topluma girmeyi ve onunla iç içe olmayı gerektirir. Ana toplum tarafından bir azınlık etno-kültürel grubun kültürel kimliğine saygı duyulması en azından o grubun üyelerinin, asimilasyona zorlanmaksızın, kamusal alanlara, ana topluma girişine izin verilmesini gerektirir. Çoğunluğun azınlık kültürel grubun üyelerini ana toplumdaki dışlama serbestisinin olmamasını gerektirir: Okullardan, kamusal makam ve mevkilerden, hizmetlerden, mahalleler ve diğer yerleşim yerlerinden vb. alanlardan dışlayamamasını gerektirir. Kısacası ulusal, etnik ve dini temelde ayrımcı pratiklere izin verilmemesini ve devletin etnisite, kültür, din ya da ırk gözetilmeksizin bireyler olarak siyasal toplu-

¹⁸ Walzer (1997: 22-24) (bölgesel özerkliğe değil de) etno-kültürel cemaatlerin kültürel özerkliğine dayanan “consociation”ları taraflar arasındaki güç dengesine dayanan *modus vivendi* benzeri bir karşılıklı hoşgörü rejimine örnek olarak gösteriyor. Lübnan’da olduğu gibi güç dengesindeki değişmelerin nasıl “consociation”ların dağılmasına yol açtığını anlatıyor.

mun tüm üyelerinin devleti olmasını gerektirir. Kamusal alan ve medyanın, siyasal, ekonomik ve sosyal kurumların çoğunluk grubun denetiminde olan ve ona ayrılmış yerler değil, fakat ortak ve herkese açık olan yerler olmasını gerektirir.

Ancak tüm bu gereklilikler devlet ile çoğunluk kültür arasındaki bağı tanıyan ve azınlık kültürel grupların üyelerinin temel kamusal kurumlara erişimlerinin bir koşulu olarak asimile edilmelerini talep eden müdahale etmeme modelinin gereklerini oldukça aşar. Çoğu kültürel grubun asimilasyona zorlanmaksızın kamusal alana girmeyi istedikleri düşünülürse, azınlık kültürel grupların bu isteklerinin müdahale etmeme modeli tarafından karşılanamayacağı ortaya çıkmaktadır. Azınlık kültürel grupların bu istekleri, devletin kültürler karşısında yansız olduğu ve siyasal toplumun üyelerinin etnisite, kültür ve ırk ayrımı gözetilmeksizin eşit vatandaşlık statüsüne ve kamusal alanlara eşit erişim imkanına sahip olduğu bir siyasal toplum portresi çizen ayrımcılık yapmama modeli tarafından daha iyi karşılanabilir. Şimdi ayrımcılık yapmama modelinin azınlık kültürel grupların isteklerini karşılayıp karşılamadığını görelim.

2. Ayrımcılık Yapmama Modeli ve Kültürel Çoğulculuk Meselesi

Yaygın kabul gören liberal ayrımcılık yapmama politikası, değer çeşitliliği ve kültürel çeşitlilik karşısında devletin yansızlığı fikrine ve bireysel inançları, değerleri ve kültürel kimlikleri dikkate almaksızın, tüm vatandaşlar için bir eşit hak ve özgürlükler sistemi sağlanması ilkesine dayanır. Bu politikanın din, moral değerler ve inançlar gibi ihtilafli meselelere (yani değer çoğulculuğuna) yaklaşımı, bunları özel meseleler olarak görerek kamusal alandan çıkarmak olmuştur. Kamusal özel alan ayırımına paralel bir biçimde, hakkın iyiden ayrılması bu tür ihtilafli konulara en iyi çözüm olarak görülmüştür. İyi, bir bireysel karar meselesi olarak, eşit hakları kamusal alanda garanti edilmiş olan bireyler tarafından özel alanda takip edilecektir. Devletin ve kurumlarının rolü üyelerin kendi iyi kavrayışlarını izlemeleri için eşit fırsat sağlamak olacaktır. Bu nedenle, devlet bireylerin iyi kavrayışları ile ilgili olarak yansız olacaktır; her hangi bir özel iyi kavrayışını benimsemekten ya da lehine olmaktan kendisini alıkoyacaktır.¹⁹

Etno-kültürel kimliklerle ilgili olarak, liberal ayrımcılık yapmama politikası aynı pozisyonu benimsemekte ve onları özel bir mesele olarak görmeye yönelmektedir. Ancak bunu yapma biçimi çelişkilidir. *Açık bir biçimde* devletin etno-kültürel kimlikler karşısında yansız olduğunu ileri sürmektedir. Devletin kültürler karşısında yansız olduğu ve siyasal toplumun üyelerinin etno-kültürel kimlikleri dikkate alınmaksızın eşit vatandaşlık statüsüne ve kamusal alanlara eşit erişime sahip olduğu bir siyasal toplum tasvir etmektedir. Devleti kültürden, ikincisini özel ilgi meselesi olarak görerek, ayırmaktadır. Bu model kamusal ve özel alan ayırımına dayanır. Kamusal alanda, etno-kültürel bağları ne olursa olsun, siyasal toplumun her bir üyesi aynı eşit hak ve özgürlüklere sahiptir. Bu eşit hak ve özgürlükler her bir bireye eşit saygı ve ilgi gösterilmesini garanti eder. Böylece, azınlık kültürel grupların üyeleri ayrımcı-

¹⁹ Bu liberal ayrımcılık yapmama anlayışı için bkz. Dworkin (1986) ve Rawls (1996).

lığa ve önyargıya karşı korunurlarken, özel alanda kendi özel gayretleri ile yaşam biçimlerini ve kültürel kimliklerini devam ettirmekte özgür kınırlar.

Bu görüşe göre, her kişiye eşit saygı ve ilgi ile davranma ilkesine bağlılığın bir sonucu olarak, devlet etno-kültürel grupların yaşam biçimleri ve kültürel kimlikleri ile ilgili olarak yansızdır (DWORKIN, 1986: 190-191). Kamusal politikaları ile hiç bir kültürü deteklemez ya da cezalandırmaz, ya da kültürel grupların yeniden üretiminde herhangi bir rol oynamaz (WALZER, 1992: 99-103). Devlet her hangi bir kültürel ya da dini projeye, “ya da aslında vatandaşlarının kişisel özgürlüklerini ve fiziksel güvenlik, refah ve emniyetlerini aşan hiç bir tür kollektif amaca sahip değildir” (WALZER, 1992: 99). Buna uygun bir biçimde, ulus tamamen siyasal terimlerle tanımlanmıştır. Aynı devletin ülkesinde yaşayanlar, aynı hükümetin yönetimi altında olanlar bir ulus oluştururlar ve etno-kültürel kimlik ve bağları göz önüne alınmaksızın, eşit vatandaşlık hak ve hürriyetleri ile donatılmışlardır.²⁰ Devletin (yansız olarak) bu tasvirinin ve buna uygun olan (tamamen siyasal) ulus anlayışının bir sonucu olarak, ayrımcılık yapmama modeli etno-kültürel kimlikleri ve bağları kamusal alanla (ve ulusal kimlikle) ilgisiz özel bir mesele olarak görür.

Ancak, etno-kültürel kimlikler karşısında devletin yansızlığı ve devletin kültürden ayrılması en azından üç temel sebep yüzünden mümkün değildir. Birincisi, eğer siyasal rejimin istikrarı korunacaksa, siyasal toplumun üyeleri vatandaşlık kimliğini hak ve sorumlulukları ile birlikte benimsemelidirler. Ortak vatandaşlık kimliklerinin gereği olan belli davranış, norm ve eğilimleri kazanmalıdırlar. Bu, liberal demokratik ülkelerin liberal demokratik bir siyasal kültüre sahip olmaları gerektiği ve bu siyasal kültürün, kültürel kimlikler ve iyi kavrayışları ile ilgili olarak yansız olmadığı, bazıları ile diğerlerinden daha uyumlu olduğu anlamına gelir (BADER, 1997: 784-792; CARENS, 2000: 9; O’NEILL, 1997: 24-29). İkincisi, siyasal kurumların liberal demokratik ilkeleri somut temsil ediş ve hayata geçiriş biçimleri kaçınılmaz olarak ülkelerin belli ulusal tarihlerini, kültür ve kimliklerini yansıtır ve oluşturur (BADER, 1997: 777, 779, 780, 784, 788; CARENS, 2000: 10-11; O’NEILL, 1997: 25-26). Böylece, vatandaşlar soyut liberal demokratik ilkelere değil, fakat bu ilkelerin kültürel ve tarihi olarak temsil edilen ve hayata geçirilen biçimlerine bağlılık gösterirler ki, bu özellik, en azından kısmen, vatandaşların devlet ve kurumlarına bağlılıklarının kaynağını oluşturur. Bundan başka (sosyal ve ekonomik) dağıtım ilkelerinin (vergi yoluyla gelir dağılımındaki adaletsizliğin önlenmesi gibi) ve diğer vatandaşlık ödev ve sorumluluklarının kabulü siyasal toplumun üyeleri arasında karşılıklı güven ve dayanışma gerektirir ki, bu da bir ortak kültürden kaynaklandığı varsayılan ortak bir kimlik duygusu tarafından yaratılır (KYMLICKA, 1995: 77; MILLER, 1995: 83, 90-93). Üçüncüsü, devlet, dil, iç sınırlar, kamusal tatiller ve devlete ait resmi semboller gibi konularda karar almaktan kaçınmaz ve bu kararlar yansız değildir, çünkü kaçınılmaz olarak belli bazı kültürel grupların ihtiyaç ve kimliklerinin tanınmasını, karşılan-

²⁰ Bu tür milliyetçilik anlayışı için bkz. Walzer (1992) ve Ignatieff (1994). Bu milliyetçilik anlayışı ve bu anlayışın günümüzdeki ulusal hareket ve çatışmaları açıklamadaki yetersizliği için bkz. Tok (2003).

masını ve desteklenmesini içerir, fakat diğerlerinin değil (KYMLICKA, 1995: 108-115; BADER, 1997: 784-785).

Eğer devlet, ayrımcılık yapmama modelinin açık iddiasına rağmen, etno-kültürel kimlikler karşısında yansız değilse ve yansız olamazsa, etno-kültürel çeşitliliğin adalet, vatandaşlık statüsü ve siyasal toplumun birlik ve istikrarı açısından ifade ettiği siyasal sonuçların ele alınması gerekir. O zaman, ayrımcılık yapmama yaklaşımının etno-kültürel çeşitlilik meselesini ve siyasal sonuçlarını ihmal etmesini nasıl açıklayabiliriz? Bu sorunun cevabı, ayrımcılık yapmama modelinin, değer çoğulculuğunu ele alırken, gizli bir kültürel homojenlik varsayımı ile işlemesi gibi görünüyor (KYMLICKA, 1989: 177-178; PAREKH, 1998: 408; TAMIR, 1993: 118, 141). Bu model, aynı ülkede yaşayanların aynı kültüre ait olduğu ve aynı kültürel kimliği paylaştığını ima ediyor. Siyasal toplumun (ulus-devletin) kültürel olarak homojen olduğu varsayımına dayanıyor.²¹ Gerçekten, ayrımcılık yapmama modeli, adalet ve istikrarla ilgili olarak değer çoğulculuğunun neler ifade ettiğini ele alırken, bu kültürel homojenlik varsayımına dayanmadıkça, etno-kültürel çoğulculuğu ihmal etmesini haklı gösteremez—çünkü etno-kültürel çoğulculuğun adalet, vatandaşlık statüsü ve siyasal toplumun birlik ve istikrarı ile ilgili olarak ifade ettiği önemli siyasal sonuçlar vardır. Bu yüzden aslında etnik, kültürel ve ulusal çeşitlilik olan yerde, bu tür çeşitliliği ele almak değer çeşitliliğini ele almaktan önce gelir, çünkü ilk türdeki çeşitlilik siyasal toplumun birliğine yönelik bir sorun yaratır ve siyasal toplumun birliği meselesi istikrarı meselesinden önce gelir.

Ayrımcılık yapmama modeli, o zaman, etno-kültürel kimlikler karşısında devletin yansızlığı konusundaki açık iddiasına (ve devletin kültürden ayrılığı iddiasına) rağmen, üstü kapalı olarak siyasal toplumun kültürel olarak homojen olduğu varsayımına dayanır. Bu gizli varsayım, etno-kültürel bağların ve kimliklerin kamusal alanla (ve ulusal kimlikle) ilgili olduğunu ifade etse de, etno-kültürel çoğulculuğun ortaya çıkardığı sorunları gizler. Bu varsayımla, ayrımcılık yapmama modeli basit bir biçimde siyasal toplumun tüm üyelerinin aynı kültüre ait olduklarını ve aynı kültürel kimliği paylaştıklarını kabul eder ve etno-kültürel çoğulculuk meselesini ele alması gerekmez, kendisini aynı homojen kültür içindeki değer çoğulculuğu meselesi ile sınırlar. Etno-kültürel çoğulculuğun sonuçlarını basitçe bir tarafa bırakarak, çoğulculuk meselesini basitleştirir ve bu suretle ayrımcılık yapmama modelini çoğulculuğun yol açtığı çatışan meseleleri çözmede yeterli gibi gösterir.

Bütün bu ortaya konan düşünceler, ayrımcılık yapmama modelinin etno-kültürel kimliklere ilişkin pozisyonunun belirsiz, hatta çelişkili olduğunu gösteriyor. Gördüğümüz gibi, model sosyo-kültürel çeşitlilik ile ilgili olarak *açık bir biçimde* devletin yansızlığını benimsiyor, fakat *üstü kapalı olarak* devletin kültürle ilgili olarak yansız olmadığını ve olamayacağını kabul ediyor. Model, siyasal toplumun kültürel homojenliği varsayımı ile üstü kapalı bir biçimde işlemek suretiyle, kültürün kamusal alanla il-

²¹ Kymlicka (1989: 160, 177-178) Rawls ve Dworkin gibi önde gelen liberal filozofların çalışmalarında bunu gözlemliyor.

gisini kabul ediyor, fakat aynı varsayım etno-kültürel çoğulculuk gerçeğinin siyasal sonuçlarını ihmal etmeye yol açıyor. Ancak, bir kere kültürün kamusal alanla ilişkisini ve devletin kültürle ilişkili olarak yansızlığının imkansızlığını kabul edersek, etno-kültürel çoğulculuğun siyasal sonuçlarını ihmal edemeyeğimiz, kültürel homojenlik konusundaki gizli varsayımı kaldırıp, etno-kültürel çoğulculuğun siyasal sonuçlarını hesaba katmamız gerektiği açık hale geliyor. Sonuç olarak ayrımcılık yapmama modeli etno-kültürel çoğulculuk meselesini çözmek bir yana, tam ve uygun bir biçimde bu meseleyi ele almayarak sorunun üstünü kapatıyor. Şu ana kadar tartıştığım ayrımcılık yapmama modeli genel bir modeldir. Ancak Rawlsçı *ayrımcılık yapmama modeli* genelde bu modelin en önemli ve etkili versiyonlarından birisi olarak kabul edildiği için bu modelin Rawlsçı versiyonu ve etno-kültürel çoğulculuk meselesi ile ilgili olarak bu versiyonun ifade ettiği sonuçlar detaylı bir incelemeyi hak ediyor.

Rawlsçı Ayrımcılık Yapmama Modeli-Siyasal Liberalizmde Çoğulculuk Meselesi

Rawls'ın siyasal liberalizmi, ayrımcılık yapmama modelinin orijinal ve belki de en meşhur versiyonudur. Sadece devletin yansızlığı fikrine ve herkes için eşit haklar ilkesine dayanmaz, fakat *devletin yansızlığını haklı gösteren yansız bir sebep* de sağlamayı amaçlar.²² Siyasal liberalizm, hiç bir özel kapsayıcı dini, felsefi ya da ahlaki öğretiyi gerektirmeme anlamında, iyi kavrayışları ile ilgili olarak yansız olan bir adalet kavrayışı üzerine makul kişiler arasında kamusal alanda bir anlaşma arayışı içindedir. Bundan başka, siyasal liberalizmin kamusal akıl fikri vatandaşların adaletin gerekleri ile ilgili görüşlerini sunmalarını ve adalet ve siyasal ahlakın temel ilkelerinin anlam ve içeriği ile ilgili tartışmalar yapmalarını mümkün kılar. Şimdi, Rawlsçı ayrımcılık yapmama modelinin genel olarak çoğulculuk meselesi ve özel olarak da etno-kültürel çoğulculuk meselesi ile ilgili olarak ifade ettiği sonuçları tartışmak istiyorum.

Siyasal Liberalizm'de Rawls, modern toplumlardaki makul fakat uyuşmayan/ çatışan kapsayıcı öğretiler arasında bir çözüm arıyor (RAWLS, 1996: xx-xxi, xxvii-xxviii). "Makul kapsayıcı öğretiler" ile, bireylerin dini, siyasi, felsefi ve ahlaki öğretilerini kastediyor (RAWLS, 1996: 59, 175). Makul fakat çatışan kapsayıcı öğretilerin bu çoğulculuğu çağdaş toplumların doğasında olan bir özelliktir (RAWLS, 1996: xx, xxviii, 36). Çatışan makul kapsayıcı öğretilerin teşkil ettiği problem adaletin gerçekleştirilmesi ve siyasal toplumun birlik ve istikrarının sağlanıp, sürdürülmesi için ortak bir zeminin bulunmasıdır (RAWLS, 1996: xx, xxvii, xli). İnsanların kapsayıcı öğretileri (dini ve ahlaki inançları) bir noktada birleşmeyeceğe benzediğine göre, herhangi bir kapsayıcı öğreti üzerinde bir uzlaşmaya varmalarını beklemek gerçekçi değildir. Makul çoğulculuk göz önüne alındığında, bu kapsayıcı öğretilerden herhangi birisi açısından tanımlanan ve onunla ilişkili olan hiç bir adalet kavrayışı, diğer öğretileri benimseyenler için kabul edilebilir olmayacaktır. Ancak, Rawls, kapsayıcı öğretiler üzerine olan çatışan çıkarlara ve uzlaşmazlıklara rağmen, siyasal alanda adalet ilkeleri

²² Devletin yansızlığını yansız bir biçimde haklı göstermenin liberalizm açısından önemi için bkz. Larmore (1987: 50-55).

üzerine, *yansız kamusal bir bakış* açısından veya *kamusal akıl* bakış açısından, bir uzlaşmaya varılabileceğine inanıyor (RAWLS, 1996: 37-38 ve Lecture IV, 133-172).

Rawls kapsayıcı öğretiler üzerine uzlaşmazlıkların modern toplumun kalıcı bir özelliği olduğuna ve adalet ve siyasal toplumun istikrarı meselelerini ortaya çıkarttıklarına işaret etmekte haklıdır. Ancak, bu meselelere, bir siyasal adalet kavrayışı üzerine kısmen örtüşen bir uzlaşmaya varılması suretiyle, bir çözüm bulunacağını ümit etmekle fazla iyimserdir. Rawls'ın iyimserliği onun çoğulculuk ve çatışma konusunu eksik ele almasından kaynaklanır. Rawls üç temel tip çoğulculuk ve çatışma olduğunu düşünüyor (RAWLS, 1996: lx; 1999: 177). *Çıkar çatışmaları* kaynakların kontrolü ve dağıtımı konusunda ortaya çıkmaktadır (statü, sınıf, meslek, cinsiyet, ırk ve etnisite farklılıklarından kaynaklanan çatışmalar gibi). Bu tür çatışmalar üzerinde uzlaşmış olan adalet ilkelerinin (Rawls'ın fark ilkesi, ya da daha somut olarak sosyal hak ve politikaların) uygulanması suretiyle çözülür. *Değer çatışmaları*, Rawls'ın siyasal adalet kavrayışının öncelikle çözmeye çalıştığı kapsayıcı öğretiler arasındaki çatışmalardır. Bireysel değerler, inançlar, inanışlar, iyi kavrayışları ve yaşam biçimleri (yaşam stilleri) arasındaki çatışmalardır. Bu tür çatışmaları çözenin yolu, bunları özel karara konu olan meseleler olarak görerek, kamusal alanın dışında bırakmaktır. Kapsayıcı öğretilerimiz uzlaştırılmaz ve bunlardan ödün verilemez olsa da, siyasal bağlamlarda bizler vatandaşlar olarak bir başka çeşit aklı, yani siyasal adalet kavrayışı açısından yürütülen kamusal aklı, paylaşabiliriz (RAWLS, 1999: 177). Bireylerin kapsayıcı öğretileri ile ilgili olarak ileri sürdükleri talep ve iddialar, eğer sadece kamusal akıl bakımından ifade ediliyorlarsa, kamusal alana girebilir. Vatandaşlar, fikirlerini, devletin faaliyetleri ile ilgili çeşitli meselelerde savundukları politika ve ilkeleri devlete ait aynı ahlaki ve siyasal yapı içerisinde tartışır ve ifade ederler. Bu tür çatışmaları çözmek için, ortak insan aklına dayanan, *yansız, formel ve prosedürel kamusal bir bakış açısı* olan, kamusal akla başvurarak, kamusal alanda oluşan siyasal kültüre ya da kamusal diyaloga katılırlar.²³ Bu yüzden, makul insanlar arasındaki bu tip normatif ihtilafları siyasal yönden çözmek için, temel siyasi ahlak ve yapı ile prosedürel kurallar üzerine genel bir uzlaşma vardır.²⁴ Rawls'ın ele aldığı üçüncü tür çatışmalar *muhakeme yüklerinden kaynaklanan çatışmalardır* (RAWLS, 1999: 177). Muhakeme yükleri (farklı türdeki delil ve değerlerin ağırlığını/önemini tartmak gibi) makul ve rasyonel kişiler arasındaki makul uzlaşmazlıkların kaynağıdır (RAWLS, 1996: 54-58). Hem teorik hem pratik muhakemeleri etkilerler.

Rawls'a göre (1996: lx; 1999: 177), onun ayrımcılık yapmama modelinin bünyesinde, çıkar çatışmaları çözülebilir ve değer çatışmaları hafifletilebilir (fakat çö-

²³ Bkz. Rawls (1996)'ın "Kamusal Akıl Fikri" üzerine olan V. dersi. Rawls burada kamusal aklı demokratik bir halkın özelliği olarak tanımlıyor: "Onun vatandaşlarının, eşit vatandaşlık statüsünü paylaşanların, aklıdır. Bu aklın konusu kamunun iyiliğidir: siyasal adalet kavrayışının toplumun kurumlarının temel yapısı ve bu kurumların hizmet ettikleri hedef ve amaçlarla ilgili olarak neler gerektirdiğidir" (Rawls, 1996: 213, bkz. aynı zamanda 224-225, 226).

²⁴ Bu tür çatışmaları çözmek için, özellikle, siyasal hakların, ifade, iletişim, dernek, vakıf kurma ve katılım hürriyetlerini de içerecek şekilde, adil olarak kullanılmasını sağlamak gerekir.

zülemez). Sadece muhakeme yüklerinden kaynaklanan çatışmalar daima kalıcıdır ve muhtemel bir uzlaşmanın alanını sınırlarlar (1996: lx; 1999: 177). *Etnisite, kültür ve milliyetteki farklılıklara ne demeli?* Rawls bunlar hakkında neler söylüyor? Rawls'ın ayrımcılık yapmama modeli *kimlik çatışmaları* adını verdiğim, etnisite, kültür ve milliyetteki farklılıklarla ilgili olarak neler ifade eder? Rawls bu farklılıklardan kaynaklanan çatışmaları açıkça ele almıyor. Onun siyasal liberalizminin temel ilgi alanı uzlaştırılmaz kapsayıcı öğretilerden kaynaklanan çatışmalardır. Ancak, Raws siyasal liberalizminin etnisite, kültür ve milliyetteki farklılıklardan kaynaklanan çatışmalara ilişkin pozisyonuna kısaca değiniyor (RAWLS, 1996: lx; 1999: 177). Bu tip çatışmaları, çıkar çatışmaları ile aynı biçimde ele alıyor gibi görünüyor (RAWLS, 1996: lx; 1999: 177). Vatandaşların temel çıkarlarından—(sınıf, meslek ve ırk gibi) siyasal, ekonomik ve sosyal çıkarlardan—kaynaklanan çatışmalar arasında açıkça etnisiteden bahsediyor. Makul şekilde adil bir anayasal rejimin adalet ilkelerinin, vatandaşların temel çıkarlarından kaynaklanan bu tür çatışmaları çözebileceğini düşünüyor. Bir kere adaletin ilkelerini kabul ettiğimizde, ya da onları (en makul olarak değilse bile) en azından makul olarak gördüğümüzde ve siyasal ve sosyal kurumlarımızın bu ilkelere uyduğunu bildiğimizde, bu tip çatışmaların ortaya çıkmaması gerektiğini, ya da ortaya çıkıyorsa bunun zorlama ile olacağını ileri sürüyor. Makul şekilde adil bir anayasal rejim tarafından bunların ortadan kaldırılacağına inanıyor. Böyle bir rejimin *kültür ve milliyet farklılıklarını*, bunları devletten *ayırarak* suretiyle, adil bir biçimde halledeceğini düşünüyor (1996: lx, n. 37). Rawls'ın milliyet, kültür ve etnisitenin devletten ayrılmasından ne demek istediği açık değildir. Ancak, Rawls'ın yaşam biçimleri ve kapsayıcı iyi kavrayışları karşısında devletin yansızlığına bağlılığı göz önünde bulundurulursa, etnisite, kültür ve milliyeti devletten (bu nedenle de milliyeti vatandaşlıktan) ayırmak suretiyle, etnik, kültürel ve ulusal farklılıklar karşısında da devletin yansızlığını onaylıyor gibi görünüyor. Böylece Rawls'ın etnisite, kültür ve milliyetteki farklılıklardan kaynaklanan çatışmalara ilişkin çözümü iyi bilinen liberal bir çözüme benziyor: devlet kültür, etnisite ve milliyetle ilgili olarak yansız olacaktır ve kültürel, etnik ve ulusal kimlikleri bir kamusal politika meselesi olarak değil, bir bireysel seçim ya da bireysel bağlılık meselesi olarak ele alacaktır.

Ancak, daha önce gördüğümüz gibi, devletin (vatandaşlık ve siyasal kültürün) milliyet, etnisite ve toplumsal kültürden ayrılması ve ulusal, etnik ve kültürel farklılıklar karşısında devletin yansızlığı mümkün değildir. Etnik, kültürel ve ulusal grupların üyelerinin tanınma ve statü talepleri tarafından tartışma konusu yapılan ve itirazda bulunulan tam da bu çözümün olabirliğidir. Bu grupların üyeleri, bu yüzden herkes için formel eşit vatandaşlık statüsünün ötesine giden özel politika düzenlemeleri (gruplara göre farklılaştırılmış haklar) talep ediyorlar ve bunları etnisite, kültür ve milliyet farklılıklarına ilişkin olarak adaletin bir gereği olarak görüyorlar. Onların bu talepleri, yansız olmayan, ama etnisite, kültür ve milliyet farklılıklarına duyarlı, farklı bir adalet anlayışının gerekliliğine işaret ediyor. Bu sebeplerden dolayı, Rawlsçı liberal ayrımcılık yapmama modelinin de son zamanlardaki kültürücü meydan okumaya yeterli bir yanıt sağladığı söylenemez.

3. Sonuç

Bu makaledeki tartışma ne liberal müdahale etmeme yaklaşımının ne de yaygın kabul gören liberal ayrımcılık yapmama yaklaşımının etno-kültürel çoğulculuk meselesine yeterli bir çözüm sunamadığı sonucuna varıyor. Her iki yaklaşım da etno-kültürel azınlıkları özel politika düzenlemelerinden yoksun bırakıyor. Ancak bunu farklı biçimlerde ve farklı temellerde yapıyorlar. Müdahale etmeme yaklaşımı devlet ve kültür ilişkisini kabul ediyor. Çoğunluk kültürün ana kültür olarak kurumlaştığı ve azınlık etno-kültürel grupların üyelerinin ana kültüre sadece çoğunluğun şartlarıyla—tam asimile edilmeleri şartıyla—girişlerine izin verildiği veya çoğunluk kültürü rahatsız etmedikleri sürece toplumun kıyılarında görünmez bir biçimde kendi yaşam biçimlerine göre yaşamalarına izin verildiği bir siyasal toplum portresi çizer. Azınlık etnik ve ulusal gruplar, ana kültüre (asimilasyon yolu ile değil) bütünleşme yoluyla dahil edilmelerini ya da (ulusal azınlıkların durumunda olduğu gibi) kültürlerinin kurumlaşmasını sağlayacak özel politika düzenlemelerinden, çoğunluğun kültürüne istenmeyen bir müdahale oluşturduğu gerekçesi ile, yoksun bırakılırlar. Sonuç olarak, müdahale etmeme yaklaşımı çoğu azınlık etnik ve ulusal grubu bir sürekli marjinalleşme durumu ile bir tam kültürel asimilasyon durumu arasında seçim yapmak zorunda bırakır.

Ayrımcılık yapmama modeli, azınlık etnik ve ulusal gruplara, devletin etnik ve ulusal kültürler ve kimlikler karşısında yansız olduğu ve bunların kamusal politika meselesi değil, bireysel ilgi meselesi olduğu gerekçesi ile, özel politika düzenlemeleri sağlamayı red ediyor. Siyasal toplumun tüm üyelerine, ulusal ve etnik bağlarını dikkate almaksızın, eşit vatandaşlık statüsü veriyor. Ancak ayrımcılık yapmama modelinin yakından bir analizi, onun, gerçekte devletin yansızlığı konusundaki açık iddiasından çok, siyasal toplumun kültürel olarak homojenliği gizli varsayımına dayandığını gösteriyor; bu, ortak ulusal kimlik ve kültürün devleti ve kurumlarını yöneten ilkeler üzerine bir uzlaşmaya varmada ve siyasal toplumun birlik ve istikrarını sağlamada oynadığı rolü ve aynı zamanda etnik ve ulusal çeşitlilikle ilgili olarak adalet meselesini görmeyi engelleyen gizli bir varsayımdır. Bir kez kültürel homojenlik konusundaki gizli varsayım bu bağlılık anlaşıldığında, kültür, etno-kültürel çeşitlilikle ilgili olarak adalet meselesini ve siyasal toplumun birliği meselesini öne plana taşıyarak, kamusal alana geri döner. Bu yüzden liberallerin etno-kültürel çoğulculuk meselesi ve siyasal toplumun birliği meselesini ele almada yeni yaklaşımlar geliştirmeleri gerekmektedir ve son zamanlarda liberal çokkültürlülük literatüründe (yazınında) meydana gelen gelişmelerin bu konudaki farkındalığın bir sonucu olarak görülmesi gerekir.

Kaynakça

- BADER, V. (1997), "The Cultural Conditions of Transnational Citizenship: On the Interpenetration of Political and Ethnic Cultures", *Political Theory*, Vol. 25, No. 6: 771-813.
- CARENS, J. H. (2000), *Culture Citizenship and Community* (Oxford: Oxford University Press).
- DWORKIN, R. (1986), *A Matter of Principle* (Oxford: Clarendon Press).
- IGNATIEFF, M. (1994), *Blood and Belonging* (London: Vintage).

- KUKATHAS, C. (1992), "Cultural Rights Again: A Rejoinder to Kymlicka", *Political Theory*, Vol. 20, No. 4: 674-680.
- (1995), "Are There Any Cultural Rights?", Will Kymlicka (der.), *The Rights of Minority Cultures* (Oxford: Oxford University Press) içinde, 228-253.
- (1997), "Cultural Toleration", Ian Shapiro and Will Kymlicka (der.), *Nomos XXXIX, Ethnicity and Group Rights* (New York: New York University Press) içinde, pp. 69-104.
- (1998), "Liberalism and Multiculturalism: The Politics of Indifference", *Political Theory*, Vol. 26, No. 5: 686-699.
- KYMLICKA, W. (1989), *Liberalism, Community and Culture* (Oxford: Oxford University Press).
- (1995), *Multicultural Citizenship* (Oxford: Oxford University Press).
- (1996), "Spinoza Lecture #2: Multicultural Citizenship", unpublished paper.
- (2001), *Politics in the Vernacular* (Oxford: Oxford University Press).
- LARMORE, C. E. (1987), *Patterns of Moral Complexity* (Cambridge: Cambridge University Press).
- MARGALIT, A. and HALBERTAL, M. (1994) "Liberalism and the Right to Culture," *Social Research*, Vol. 61, No. 3: 491-537.
- MILL, J. S. (1993) "On Liberty," *Utilitarianism, On Liberty, Considerations on Representative Government*, (London: Everyman).
- MILLER, David (1995) *On Nationality* (Oxford: Clarendon Press).
- O'NEILL, Shane (1997), *Impartiality in Context* (Albany: State University of New York Press, 1997).
- PAREKH, Bhikhu (1998), "Equality in a Multicultural Society", *Citizenship Studies*, Vol. 2, No. 3: 397-400.
- RAWLS, J. (1996), *Political Liberalism* (New York: Columbia University Press).
- (1999), "The Idea of Public Reason Revisited", *The Law of Peoples* (Cambridge: Harvard University Press).
- RAZ, J. (1994), "Multiculturalism", *Ethics in the Public domain* (Oxford, Oxford University Press), 155-176.
- SPINNER-HALEV, J. (1994), *The Boundaries of Citizenship* (Baltimore: The John Hopkins University Press).
- TAMIR, Yael (1993), *Liberal Nationalism* (Princeton: Princeton University Press).
- TAYLOR, C. (1992), "The Politics of Recognition", Amy Gutmann (der.), *Multiculturalism and "the Politics of Recognition"* (Princeton: Princeton University Press) içinde.
- TOK, N. (2001), *Kültür, Kimlik ve Siyaset* (İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 2003).
- (2002), "Nationalism, State and Cultural Survival", *AÜSBF Dergisi*, Vol. 57, No. 2: 161-183.
- WALZER, M. (1992), "Comment", Amy Gutmann (der.), *Multiculturalism and "the Politics of Recognition"* (Princeton: Princeton University Press) içinde, 99-103.
- (1997), "Response to Kukathas", Ian Shapiro and Will Kymlicka (der.), *Nomos XXXIX, Ethnicity and Group Rights* (New York: New York University Press) içinde, 105-111.
- (1997), *On Toleration* (New Haven: Yale University Press).
- YOUNG, I.M. (1991), *Justice and the Politics of Difference* (Princeton: Princeton University Press).